

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EKOLOGIK KOMPETENTLIKNI FANLARARO TAKOMILLASHTIRISH IMKONIYATLARI

Jumayeva Q.F.

Termiz davlat pedagogika instituti 2 kurs magistranti

Tayanch so'zlar: ekologik kompetentlik, pedagogik, takomillashtirish, imkoniyatlari, muammoli vaziyat.

Ключевые слова: экологическая компетентность, педагогический, улучшение, возможности, проблемная ситуация.

Key words: environmental competence, pedagogical, improvement, possibilities, problematic situation.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ekologik kompetentlikni fanlararo takomillashtirishda olib borilgan ishlar va bundagi imkoniyatlar, yutuqlar va ko'zlanayotgan natijalar haqida so'z boradi. Bugungi kunda dolzarb bo'lib kelayotgan uslubiy qo'llanmalar va metodik qo'llanmalar haqida fikr yuritilgan. Ekologik kompetentlikni fanlararo takomillashtirishning asosiy g'oyasi shundaki o'quvchilarda nafaqat o'quvchilarning atrof-muhit muammolarini tushunishlari kuchaytirilgan, balki ularga harakat qilish imkoniyatini beradigan yahlit ta'lim muhitini yaratishi mumkin va bundan tashqari, ekologik ongli liderlarni yetishtirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассказывается о работе, проводимой в рамках междисциплинарного совершенствования экологической компетентности учащихся младших классов, а также о возможностях, достижениях и ожидаемых результатах. Обсуждаются методические материалы и методические пособия, которые становятся актуальными сегодня. Основная идея междисциплинарного улучшения экологической компетентности заключается в том, что не только улучшается понимание студентами экологических проблем, но и может быть создана целостная среда обучения, которая дает им возможность действовать, а также важна для воспитания экологически сознательных лидеров.

SUMMARY:

This article talks about the work carried out in the interdisciplinary improvement of the environmental competence of elementary school students, as well as the opportunities, achievements and expected results. Methodical guides and methodical manuals, which are becoming relevant today, are discussed. The main idea of interdisciplinary improvement of environmental competence is that not only students' understanding of environmental issues is enhanced, but it can also create a holistic learning environment that empowers them to act, and is also important in cultivating environmentally conscious leaders.

Ekologik ta'lim - shaxsning tabiat bilan munosabatlarida ekologik savodxonligi, shaxsning inson-tabiat-jamiyat tizimida barkamollashuvi, o'zini-o'zi rivojlantirish xususiyatlaridir. Ekologik ta'lim-tarbiya tizimini o'rganish jarayonida bir nechta rivojlangan davlatlarda ekologik ta'lim - tarbiya berish tizimini qiyoslab ko'rish, ulardagi innovatsion ta'lim muhiti, zamonaviy o'qitish tizimi va ekologik madaniyatning yuqoriligiga sabab bo'lgan omillarni o'rganish va ulardan o'z tajribamizda foydalanishning samarali usullarini yaratish, o'quvchilar ekologik kompetentligini rivojlantirishda yordam beradi.

Bugungi kunda mamlakatimizda ko'plab pedagog-ekologlar tomonidan ekologik ta'lim-tarbiya, ekologik kompetensiya, ekologik kompetentlik masalalari keng yoritib berilgan. Jumladan: G.O.Komilova, L.T.Shanasirova, M.R.Xalilovalar maktab o'quvchilarida ekologik tafakkur, ekologik kompetensiya, kompetentlik va ekologik savodxonlikni rivojlantirish, shuningdek, ekologik bilimlarni integratsiyalash bo'yicha: X.B.Norbo'tayev, X.A.Raxmatova, A.A.Nazarov, N.U.Nishonova, M.Q.Muxliboyev, V.N.Sattorov, Nishonboyeva, M.D.Raxmatullayeva, O'.G.Saidova, B.O'.Qo'chqorov, O.T.Abdiyeva, G.K.Saparova, M.K.Xashimova, M.B.Rahimqulova, N.Ashurova, M.M.Aliqulova, N.J.Isaqulova, G.A.Sultanovalar ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetentlikni fanlararo takomillashtirish jarayonining tahlili shuni ko'rsatadiki, uni ta'minlovchi faoliyatning tarkibiy qismlarini ajratish mumkin. Ular quyidagilardan iborat:

o'quv jarayonida o'quvchilarda ekologik kompetentlikni fanlararo takomillashtirish mazmunini ifodalovchi qismi, bu qism o'zida o'quvchilarda ekologik kompetentlikni shakllantirish imkonini beradigan nazariy bilimlar tizimini mujassamlashtiradi;

o'quv jarayonida o'quvchilarda ekologik kompetentlikni shakllantirishning tayanch qismi, bu qism o'quvchilarni ilmiy dunyoqarash faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlaydigan amaliy ko'nikmalar va malakalarni o'zida mujassamlashtiradi;

o'quv jarayonida o'quvchilarni ilmiy faoliyat ko'rsatishga undovchi qismi; bu o'quvchilarda ilmiy faoliyatni rivojlantirish imkonini beradigan didaktik metodlar, tamoyillar, ish rejaları va o'quv modellarini o'zida mujassamlashtiradi;

o'quv jarayonida o'quvchilarning ekologik kompetentlikni rivojlanganlik darajalarini nazorat qilishga yo'naltirilgan qismi; bu qismda o'quvchilarning ilmiy faoliyatini rivojlanganlik darajalarini nazorat qilish, ularning ilmiy faoliyatida mavjud bo'lgan yutuqlar va kamchiliklarni aniqlash imkonini beradi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarni ekologik kompetentlikni shakllantirishda ularning o'ziga xosliklari va taraqqiyot darajalariga tayanish lozim.

O'quvchilarda ekologik kompetentlikni shakllantirish darajalarini hisobga olishda ularning o'quv jarayonidagi faolliklari va shaxslararo ijtimoiy muloqot

me'yorlarini o'zlashtirganliklariga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. O'quvchilarning ilmiy faoliyat taraqqiyoti ularning fikrlash tarzi, o'quv jarayonidagi faolliklari, bilish ko'nikmalariga egaliklari, mantiqiy tuzilmasi shaxs rivojlanish sohalarining (motivatsion, intellektual) o'zaro aloqadorlikga asoslangan holda amaliyotga joriy etilganligi, ularning egallagan nazariy va amaliy bilimlari yordamida namoyan bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetentlikni fanlararo takomillashtirishga yo'naltirilgan mantiqiy tuzilma shaxs rivojlanish sohalarining (individual, hamkorlikda) faoliyati mazmunini kengaytirib borishning pedagogik jarayonini ishlab chiqish asosida takomillashtirish muhim hisoblanadi.

I.V.Pestalotssi o'zining didaktikaga doir maqolasida o'quv darsliklaridagi bo'g'liqlik masalasiga keng to'xtalib o'tar ekan, "Bir biri bilan bog'liq fanlarni ongingga keltir, ularni tabiatdagi uzviy bog'liqlik holatida ekanini angla", deydi. Pestalotssi bir fanning boshqa bir fandan uzoqlashuvi, hatto xavfiligini takidlaydi.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning turli fanlarni o'zlashtirish orqali ular haqidagi tushunchalarni oshirish juda muhimdir. Bu turli mavzularni mantiqiy tarzda birlashtirish, o'quvchilarga hamma narsa bir-biriga qanday mos kelishini ko'rishga yordam berish demakdir.

Bu jarayon faqat bir yo'nalishda sodir bo'lmaydi. Unda o'quvchilar yangi bilimlarni o'zlashtirish demakdir. Umuman olganda, bu yondashuv o'quvchilarni alohida fanlar yuzasidan tashqariga olib chiqadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetentlikni fanlararo takomillashtirish jarayonida ularda o'zaro ta'sirni amalga oshiruvchi omillardan biri o'quvchilarni ta'lim jarayonida ijodiy ta'sir ko'rsatishga motivlashtirish hisoblanadi. Unda insonning o'zi tomonidan mustaqil ravishda egallangan tushunchalari muhim ahamiyat kasb etadi va bu mustaqil ta'lim jarayonida, ya'ni o'quvchiga o'qituvchi tomonidan an'anaviy ravishda o'rgatilmaganda, mustaqil fikrlash jarayonida vujudga keladi, mazkur jarayonda muhokama qilinayotgan muammoning mazmun va mohiyati tushuniladi va tahlil qilinadi, refleksiv faoliyat amalga oshadi.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetentlikni fanlararo aloqadorlik asosida shakllantirish uchun ularda umumiydan xususiyga va xususiydan umumiyga qarab fikrlashni o'rgatish zaruriyatida ham ko'zga tashlanadi. Buning uchun darslik va o'quv qo'llanmalarida o'quv materiallarini induktiv-deduktiv usulda bayon etishga erishish talab etiladi. K.D.Ushinskiy shunday deb ta'kidlaydi, "Har qanday fan tomonidan xabar qilinayotgan bilim, g'oya, dunyo va hayotga keng nigoh va yorituvchan holatda berilishi lozim"

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ekologik kompetentlikni shakllantirishda muammoli ta'lim ham alohida o'rin egallaydi. O'quvchilar turli muammolarni

echish jarayonida mantiqiy fikrlay boshlaydilar. To'g'ri tarzda tashkil etilgan har qanday o'quv-bilish jarayoni o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi. Maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilgan o'quv jarayoni o'quvchining ma'naviy, mantiqiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi, ularni intellektual faoliyatga yo'naltiradi. Agar o'quv materiallari va uni o'quvchiga taqdim etish metodlari ular oldiga muammoli vaziyatlarni qo'ya olmasa, o'quvchilarning ilmiy taraqqiyoti jadal kechmaydi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda ekologik kompetentlikni fanlararo aloqadorlikda shakllantirish masalasi, bugungi kunda didaktikaning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bu masala ta'limning turli bosqichlarida turli yo'sinda echilishi mumkin. Chunki o'quvchilar o'zlarigagina xos bo'lgan turli ko'rsatgichlar bilan o'zaro bir-birlaridan farqlanadilar. Shuning uchun ham, ularning intellektual rivojlanish jarayoni turlicha kechadi.

O'quvchilarni individualligini hisobga olish jarayonini quyidagi tartibda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

har bir o'quvchiga individual yondashgan holda ta'lim-tarbiya berish;

o'ziga xos imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'quv materiallarini tabaqalashtirish.

Buning uchun quyidagi pedagogik vazifalarni hal qilish talab etiladi:

individual ta'lim va o'quvchilarga individual yondashuv tushunchalarining o'ziga xos jihatlarini didaktik nuqtai nazardan tahlil qilish;

o'quvchilarni intellektual rivojlantirishda individual ta'limning imkoniyatlarini baholash va hakozo.

Individual ta'lim yo'nalishining avvalo, o'quvchi talabaga har jabhada o'ziga xos "independent researcher", ya'ni mustaqil maqomini ochishga yo'l ochadi. O'z-o'zini qadrlash, shaxsiy rivojlanishga bo'lgan intilish o'quvchini kelajakdagi qiziqish sohasida yuqori natijalarga erishish imkonini beradi. Bundan tashqari o'quvchi yo'l qo'ygan xato kamchiliklarni ilmiy rahbar orqali aniqlab olishga sharoit yuzuga keladi.

Psixologiya va pedagogikaga oid adabiyotlarda ta'limni individuallashtirish tushunchasiga turlicha ta'rif berilgan. Jumladan, pedagogik atamalar lug'atida individual ta'lim, individuallashtirilgan o'qitish atamalari quyidagicha izohlangan.

Individual ta'lim-o'qituvchining o'quvchiga yakka tartibda pedagogik ta'sirini amalga oshiruvchi o'quv mashg'ulotlari shakllaridan biri, o'qituvchining o'quvchi bilan sinf jamoasidan tashqarida olib boriladigan alohida faoliyati.

Individuallashtirilgan o'qitish-bunday o'quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida o'qitish yo'llari, usullari, sur'ati tanlanadi va turli o'quv-uslubiy psixologik-pedagogik hamda tashkiliy-boshqaruv tadbirlari orqali ta'minlanadi.

Binobarin, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetentlikni fanlararo takomillashtirishga asos bo'ladigan tushunchalar quyidagi guruhlarga ajratilgan:

jonli va jonsiz tabiatning bir butunligi, yuz beradigan hodisalarning umumiyligi va uzviyligi;

moddiy borliqdagi hodisa voqealarni o'rganishning zarurati ekologik fojialarning sabablari va ularni bartaraf etish tadbirlari;

inson tomonidan tabiat qonuniyatlarini o'rganish va undan samarali va oqilona foydalanish yo'llari;

tabiiy hodisalarning bog'liqligi va rivojlanishida sabab-oqibat bog'lanishlari; inson ijtimoiy mavjudot;

tabiatni muhofaza qilish bu sayyoramizda hayotni asrashning asosidir.

Ekologik bilim va ekologik kompetentlikning tayanch fazilatlarini sifatida "Ahloqiy ekologik onglik", "ekologik mas'uliyatlilik", "ekologik irodaviylik", "ekologik qadriyatlarni himoya qilish"ni belgilab olish lozim.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetentlikni fanlararo takomillashtirishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini chuqurroq o'zlashtirishni ta'minlash asosida metodik xizmat imkoniyatlarini kengaytirish.

Ta'lim mazmunini tanlash, o'quv jarayonini fanlararo aloqadorlik asosida tashkil etishdan iborat. Chunki ushbu yondashuvlar doirasida o'quvchilarning shaxsiyati, faoliyatini rivojlantirish nazarda tutiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining intellektual, hissiy-irodaviy hamda boshqa shaxsiy sifatlarini shakllantirish asosida ularda mas'uliyatlilik, maqsadga yo'nalganlik, tanlov erkinligi, bag'rikenglik, tabiatga ongli munosabat tuyg'ulari ham rivojlantiriladi.

Shuningdek, o'quv jarayonida vaziyatli-muammoli yondashuvdan ham foydalaniladi.

Mazkur yondashuvlar doirasida o'quvchilarda ekologik kompetentlikni fanlararo takomillashtirish jarayoni amalga oshiriladi. Bunda turli muammolarga bag'ishlangan o'quv vaziyatlari tashkil etiladi. Ushbu vaziyatlar atrof-olamni muammoli vaziyatlar orqali o'rgatishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilarda muammoli vaziyatlar orqali atrof-muhitga nisbatan qadriyatli munosabatda bo'lish tajribasini ham hosil qilish talab etiladi.

Pedagog olimlar tomonidan o'quv topshiriqlarini o'quv jarayoni birligi sifatida tadqiq qilingan, ular tomonidan o'quvchilarda fanlararo aloqadorlikni shakllantirishda turli yondashuvlardan foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Ushbu yondashuv doirasida o'qituvchilar izchillik xarakteridagi ijobiy-rolli topshiriqlarni oldindan modellashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan vazifalarni echishlariga ko'maklashib, uning o'zaro muvofiq keladigan kommunikativ jihatlarini jadal o'zlashtirishlariga asos yaratadi.

O'quv dasturlaridagi mavzular ilm-fanning eng so'nggi yutuqlari asosida tanlanishi, o'quv fanlari mazmunini yangi g'oyalar bilan boyitish zarurligi fanlararo aloqadorlikga asoslangan ta'limning muhim talablaridan biri hisoblanadi. O'rganilayotgan har bir o'quv fani mazmunida ta'lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega o'quv elementlarining mavjud bo'lishi o'quvchilarga real borliq, ijtimoiy-siyosiy voqelikni anglash imkonini beradi.

Robert Karlosning ta'kidlashicha, boshlang'ich maktab faqat yozish va sanashni o'rgatibgina qolmasdan, bundan ham muhimroq va kattaroq masalani amalga oshirish kerak. Chunki har bir o'quvchini shakllantirish davrida uning intellektual faolligini rag'batlantirish, tabiiy qobiliyat singari, uning keying muvaffaqiyatlari uchun juda muhimdir.43-b

Bunda o'quvchilarning tahlil qilish va umumlashtirish faoliyatlari vujudga keladi. Tizim ichidagi tasavvurlar o'quvchilarning butun bir fanlar tizimini bilishni ta'minlaydi o'rganilayotgan fan doirasida bilimlardan keng foydalanish kuzatiladi. O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni fanlar integratsiyasi asosida amalga oshirish aqliy faoliyatning yuqori pog'anasi hisoblanadi.

Ular bilimlarning turli tizimlarini birlashtiradi, hodisa yoki jarayonning xilmaxilligini bilishga imkoniyat beradi. Shu bilimlar asosida umumiy tushunchalar kelib chiqadi. Fanlararo ilmiy dunyoqarashning shakllanishi, bilimlardan foydalanishga, ularni bir-biriga bo'ysundirishga, bilimlar chegarasidagi bo'shliqlikni aniqlashga imkon beradi.

Bugungi kunda pedagogikaga oid ilmiy izlanishlarda o'quv fanlarini o'qitishdagi tarqoqlikni bartaraf qilishga qaratilgan shakl, metod hamda vositalari tizimini, ularning asosi bo'lgan o'qitish va tarbiyalash jarayoni metodologiyasini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik kompetentlikni fanlararo aloqadorlik asosida shakllantirish mexanizmidan foydalanish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Tabiiy fanlarni o'rganish jarayonida hosil qilingan tasavvur va tushunchalar umumlashtirgan holda o'quvchilarda ijtimoiy-gumanitar turkumida muayyan ko'nikma va malakalar shakllantiriladi.

Adabiyotlar:

1. Norbo'tayev X.B "Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'lim" darslik 2023yil. 19b, 43b
2. Turg'unpo'latov D.R " Ta'lim sifatini oshirishda individual ta'lim mohiyati " maqolasidan
3. Xodjibaliyeva N.M "ekologik kompetentlikning ijtimoiy pedagogik mazmuni va uning komponentlari" maqolasidan
4. Norbo'tayev X.B Bialogiyani tabiiy fanlararo sinxronsinxron o'qitishda ekologik tafakkurini rivojlantirish shakl va metodlarini takomillashtirish. Oquv qo'llanma Toshkent "innovatsiya Ziyo", 2020.
5. Ataqulova N.A. Ta'lim jarayonida o'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish tizimi: ped. fan. bo'yicha falsafa dok (PhD): diss. avtoref.- Namangan, 2019 y-12b.
6. Atrof-muhitni asrang. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qo'llanma. Qarshi: Nasaf, 2004.-16 b.